

УДК 342.1(477)

ПРИНЦИПИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ: ДЕЯКІ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

PRINCIPLES REGULATORY-LEGAL INSTITUTION: SOME GENERAL THEORETICAL QUESTIONS

Левицька Н.О.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри основ права України юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті досліджено принципи нормативно-правових інститутів. Виявлено співвідношення між поняттями «принципи права» та «правові принципи». Проведено аналіз природи принципів інституту права та нормативно-правового інституту. Сформульовані особливості формалізації принципів нормативно-правових інститутів у законодавстві України.

Ключові слова: система джерел права, інститут права, нормативно-правовий інститут, принципи права, правові принципи, принципи нормативно-правового інституту.

В статье исследованы принципы нормативно-правовых институтов. Установлено соотношение между понятиями «принципы права» и «правовые принципы». Проанализирована природа принципов института права и нормативно-правового института. Сформулированы особенности формализации принципов нормативно-правовых институтов в законодательстве Украины.

Ключевые слова: система источников права, институт права, нормативно-правовой институт, принципы права, правовые принципы, принципы нормативно-правового института.

In the article the principles of regulatory-legal institutions are investigated. There is discovered the relationship between the concepts of «principles of law» and «legal principles». Conducted analysis the principles' nature of institute of law and regulatory-legal institution. Formulated features formalizing the principles of regulatory – legal institutions in the legislation of Ukraine.

Key words: system of sources of law, institute of law, regulatory legal institution, principles of law, legal principles, principles regulatory legal institution.

Актуальність теми. Для забезпечення цілісності та ефективності правового регулювання сучасна система джерел права повинна бути комплексом взаємопов'язаних та взаємодіючих нормативно-правових приписів, які утворюють нормативно-правові інститути, галузі та інші системні утворення. Первинним системним утворенням у цьому комплексі є нормативно-правові інститути, які мали б забезпечити несуперечливість, гармонійність у межах насамперед галузі, і були водночас самостійною підсистемою приписів, що регулює відносини незалежно від інших інститутів у відповідних межах. Ці питання хоча і потребують дослідження, адже у юридичній

науці і дотепер дискусійним є питання про можливість використання поняття «нормативно-правовий інститут», а не лише «інститут права», необхідність нормативно-правових інститутів як автономних комплексів регламентації, посилення ролі інституційних принципів для забезпечення цілісності правового регулювання.

Метою цього дослідження є виявлення природи та значимості принципів нормативно-правових інститутів.

І хоча питання інституту права, інституту законодавства не обділені увагою як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, проте питання формалізації та

функціонування нормативно-правових інститутів висвітлювалися у працях лише небагатьох авторів: О. Кірімової, Н. Левицької, Л. Луць, С. Полєніної, І. Самощенко. Деякі аспекти цієї проблематики висвітлювалися і у працях представників галузевої юриспруденції. Але і до тепер у загальній теоретичній літературі потребують з'ясування питання юридичної природи принципів нормативно-правових інститутів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз такого явища, як нормативно-правовий інститут, дозволяє виокремити такі його ознаки, що характеризують нормативно-правовий інститут: він є структурною частиною системи джерел права та самостійною складовою однієї чи декількох галузей; основними критеріям їх диференціації у межах галузі є особливості предмету та методу правового регулювання; первинними його елементами є нормативно-правовий припис; нормативно-правові приписи впорядковують певний вид чи сторони однорідних суспільних відносин; єдність нормативно-правових приписів у межах нормативно-правового інституту забезпечена відповідними характерними конструкціями та принципами права; він має суб'єктивний характер. На підставі цих ознак сформульовано визначення поняття нормативно-правового інституту як комплексу нормативно-правових приписів, що регулює за допомогою специфічних правових прийомів та засобів певний вид чи сторону однорідних суспільних відносин.

Серед основних ознак виокремлюється і така, як забезпечення єдності нормативно-правових приписів у межах інституту відповідними принципами права. У юридичній літературі відсутнє одностайне розуміння принципів права чи інституційних принципів, а інколи спостерігається їх ототожненість із правовими принципами.

Так, А.М. Колодій під принципами права розуміє основні ідеї, засади, що відображають сутність права й походять з ідей справедливості та свободи, відрізняються універсальністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу [1, с. 21].

В той же час П.М. Рабінович принципами права називає керівні засади (ідеї), які визначають зміст, спрямованість правового регулювання суспільних відносин [2, с. 98].

О.О. Уварова визначає принципи права як систему вимог до належної і можливої поведінки людей, які відображають визнані у суспільстві цінності і утворюють спрямовану на регулювання суспільних відносин ієрархічну єдність [3, с. 55]. Виокремлюючи серед принципів права основоположні, С.П. Погребняк трактує їх як систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права і визначають її характер і напрямки подальшого розвитку [4, с. 37]. Але слід зазначити, що у юридичній літературі не завжди розмежовується поняття «принципи права» та «правові принципи». Але це

різні поняття. Якщо під принципами права, як зазначає Л.А. Луць розуміються основні нормативні засади позитивного права, що визначають сутність та спрямованість правового регулювання, то під правовими принципами – фундаментальні правові ідеї, що відображають досягнення правового розвитку конкретного суспільства чи людства в цілому [5, с. 119].

Такі ідеї можуть бути доктринальними, ідеологічними початками правосвідомості, тобто правовими принципами, а принципами права вони стануть лише після їх формалізації у джерелах права. Це розмежування є важливим і для визначення понять «принципи інституту права», «принципи нормативно-правового інституту», оскільки не всі правові ідеї стають нормативними, а ті з них, які притаманні інституту права, не завжди відображаються у джерелах права.

У юридичній літературі висловлюються різноманітні позиції щодо необхідності виокремлення принципів нормативно-правових інститутів (інститутів права) із галузевої їх системи.

Так, Н.О. Чечіна зазначає, що існує єдина система принципів процесуального права, яка виключає можливість існування принципів окремих стадій процесуальної діяльності або окремо взятого інституту [6, с. 27].

У галузевій юриспруденції підтримується думка про те, що галузеві принципи поширюють свою дію і на інститути. Проте слід зазначити, що у юридичній науці висловлюються також позиції стосовно існування самостійних принципів інститутів права, нормативно-правових інститутів. Вони покликані відображати характер та особливості таких інститутів.

Так, М.С. Кельман трактує принципи правового інституту як основоположні ідеї, що лежать в основі побудови певного інституту права [7, с. 21–22]. Підтримує цю позицію і О.Ф. Скакун. Вона вважає, що інституційні принципи властиві конкретному інституту права (наприклад, принципи професіоналізму і рівного доступу до служби – інституту державної служби [8, с. 221].

Не виникає сумнівів в існуванні інституційних принципів і у Г.В. Мальцева, який зазначає, що вони розташовані на нижчому щаблі ієрархії принципів, близькість до норм – правил поведінки викликає ще й підвищений дослідницький інтерес [9, с. 66].

Звичайно, принципам інститутів права притаманні ті ж ознаки, що й всім принципам права: формуються суб'єктами правотворчості; відображаються у джерелах права; мають внутрішню взагалюваність, нормативність, регулятивність, загальнообов'язковість тощо. Проте вони мають і певні особливості: є засадами правового регулювання у межах певного інституту; і хоча є первинними щодо норм права, проте більш близькі до них; можуть бути самостійними регуляторами суспільних відносин за певних обставин; не повинні бути суперечливими з галузевими принципами.

При цьому, як зазначається у юридичній літературі, ігнорування принципів окремих нормативно-правових інститутів, може призвести до того, що вони

будуть включені до складу принципів галузі права лише на тій підставі, що їх системність передбачає взаємодію принципів права у межах галузі, а відтак, і вплив будь-яких принципів на всі відносини у межах галузі [10, с. 197].

Отже, необхідно зазначити, що принципи інституту права є самостійною групою принципів права, яка відображена через джерела права. Таким чином, принципи нормативно-правового інституту, це ті його правові засади, які зафіксовані у джерелах права, об'єднують та визначають спрямованість нормативно-правових приписів у його межах.

Так, наприклад, Кодекс Цивільного захисту України передбачає такі основні принципи інституту цивільного захисту: гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності; комплексного підходу до вирішення завдань цивільного захисту; пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян; максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення надзвичайних ситуацій; централізації управління; гласності, прозорості; добровільності; відповідальності [11, с. 7].

Митний Кодекс України визначає, що державна митна справа здійснюється на основі принципів: виключної юрисдикції України на її митній території; виключних повноважень органів доходів і зборів України щодо здійснення державної митної справи; законності та презумпції невинуватості; єдиного порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; спрощення законної торгівлі; визнання рівності та правомірності інтересів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності; додержання прав та охоронюваних законом інтересів осіб; заохочення доброчесності; гласності та прозорості; відповідальності всіх учасників відносин [12, с. 8].

Податковий Кодекс України передбачає, що основними засадами податкового законодавства України є: загальність оподаткування; рівність усіх платників перед законом; невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства; соціальна справедливість; економічність оподаткування; стабільність; рівномірність та зручність сплати; єдиний підхід до встановлення податків та зборів [13, с. 4].

Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» передбачає принцип державної політики у сфері ліцензування: принцип єдиної державної системи ліцензування; принцип територіальності; принцип дотримання законності; принцип

пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища; принцип рівності прав суб'єктів господарювання; принцип відкритості процесу ліцензування [14; 3].

Закон України «Про прокуратуру» до основних засад діяльності прокуратури відносить: верховенство права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю; законність, справедливість, неупередженість та об'єктивність; територіальність; презумпції невинуватості; незалежності прокурорів; політичної нейтральності прокуратури; недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади; поваги до незалежності суддів; прозорості діяльності прокуратури; неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки [15, с. 3].

Закон України «Про громадянство України» передбачає, що законодавство України про громадянство ґрунтується на таких принципах: єдиного громадянства; запобігання виникненню випадків без громадянства; неможливості позбавлення громадянина України громадянства України; визнання права громадянина України на зміну громадянства; неможливості автоматичного набуття громадянства України; рівності перед законом громадян України; збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України [16, с. 2].

Висновки. І цей перелік можна було б продовжувати, як, наприклад, необхідність формалізації правових ідей, які забезпечують цілісність, правового регулювання в межах нормативно-правового інституту, визначають його спрямованість. Втім важливою видається не лише їх фіксація у законодавстві України, а наповнення змістом, як, наприклад, у Податковому кодексі України. Такі принципи дозволяють у випадках виникнення правової прогалини здійснювати правове регулювання відповідних суспільних відносин, регламентація яких не передбачена відповідним кодексом. На жаль, не всі нормативно-правові інститути містять відповідні принципи, що характеризують основні його параметри, не завжди галузеві принципи конкретизовані в принципах нормативно-правових інститутів, хоча водночас спостерігається посилення ролі інституційних принципів в сучасних умовах, намагання уніфікувати нормативно-правові приписи в межах інститутів та галузей завдяки принципам права. Ці питання потребують подальших досліджень, зокрема, у частині з'ясування відповідності інституційних принципів з галузевим та загальноправовим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колодій А.М. Принципи права України / А.М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: [навч. посіб.] / П.М. Рабінович; вид. 5-те, зі змін. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.
3. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: [монографія] / О.О. Уварова. – Х.: «Друкарня МАДРИД», 2012. – 196 с.
4. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): [монографія] / С.П. Погребняк. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
5. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: [навч.-метод. посіб. за кредитно-модульною системою] / Л.А. Луць. – К.: Атіка, 2007 – 412 с.

6. Чечина Н.А. Принципы гражданского процессуального права / Н.А. Чечина // Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса ; отв. ред. Н.А. Чечина, Д.М. Чечот. – Л. : Изд.ЛГУ, 1979 – 192 с.
7. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави та права : [підручник] / [М.С. Кельман, О.Г. Мурашин Н.М. Хома] ; 3-тє вид., стереотип. – Львів : «Новий Світ-2000», 2007. – 584 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун ; 2-е вид. ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2005. – 656 с.
9. Мальцев Г.В. Социальные основания права / Г.В. Мальцев. – М. : Норма, 2007 – С. 605.
10. Чудиновских К.А. Подведомственность в системе гражданского и арбитражного процессуального права / К.А. Чудиновских. – СПб. : Юридический центр «Пресс», 2004. – 306 с.
11. Кодекс цивільного захисту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.
12. Митний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
13. Закон України « Про ліцензування видів господарської діяльності » : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1775-14>
14. Закон України «Про прокуратуру» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
15. Закон України «Про громадянство України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.